

TUVA TÜRKÇESİNDE SIFAT-FİİL EKİLİ KELİME GRUPLARINDA İYELİK EKİ

Vildan KOÇOĞLU GÜNDOĞDU*

Özet:

Türkiye Türkçesinde, sıfat-fiilli tamlamalarda iyelik eki çoğunlukla sıfat-fiilli öge üzerindedir (*geldiğin gün, aldığım elbise, kalacağımız ev* vb.; ancak *diyecek sözüm* yok, *gidecek yerim* kalmadı). Diğer pek çok lehçede ise, Türkiye Türkçesine göre ters bir kullanım söz konusudur. Tuva Türkçesinde de kullanım sıklığı bakımından karşımıza çıkan şekil Türkiye Türkçesinin tersi bir kullanımdır. Yani bu tip tamlamalarda iyelik eki, sıfat-fiilli kelime üzerinde değil, bundan sonraki isim üzerindedir (*muŋgan a'dım* “bindiğim at”, *kadı öksen ejim* “birlikte büyüdüğüm arkadaş”, *bilir çüveŋ* “bildiğin şey” vb.). Ancak, Tuva Türkçesinde bu tür tamlamalarda iyelik ekinin yeri çeşitlilik de göstermektedir. Bu makalede, Tuva Türkçesindeki sıfat-fiilli kelime gruplarındaki bu çeşitlilik üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Sıfat-fiil grubu, iyelik eki, Tuva Türkçesi.

Abstract:

The possessive suffixs in relative clauses is generally on the first element in Turkish. For example, *geldiğin gün* “the day you came”, *aldığım elbise* “the dress I bought”, *kalacağımız ev* “the house we will stay” etc. But, *diyecek sözüm* yok “I have nothing to say”, *gidecek yerim* kalmadı “I have no place to go”. In many other dialects these features are different. In Tuvan languages these forms are different from Turkish in term of frequency of use. So, in this type of clause, possessive suffix is not on the word with participle, is on the next noun. (*muŋgan a'dım* “the house I ride”, *kadı öksen ejim* “my friend I grew up with”, *bilir çüveŋ* “the thing you know”). Howe-

* Arş. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Ana Bilim Dalı, İzmir. vk.gundogdu@hotmail.com

ver, the location of possessive suffix may be different in this type of phrases in Tuvan. In this article we show the diversity in the relative clauses in Tuvan.

Key words: Relative clause, possessive suffix, Tuvan.

–GAn sıfat-fiil eki, Eski Türkçeden beri bazı fonksiyon değişikliğiyle günümüz Türk lehçelerinde çokça kullanılan bir ektir. Tarihî devirlerden bu yana ekin, fiiller üzerinde kalıplaşarak kalıcı isimler oluşturduğunu, fiillerden aşırılık ifade eden geniş ve geçmiş zaman sıfat-fiilleri oluşturduğunu, fiillerin zaman çekiminde geçmiş zaman ifadeli bir çekim kurduğunu ve daha çeşitli işlevlerle kullanıldığını tarihî ve günümüz lehçelerimize ait malzemelerden takip edebilmekteyiz.¹ -(X)r sıfat-fiil eki de hem sıfat-fiili olarak hem de fiillerin zaman çekiminde Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır.

Burada kullanılacak eklerin (-GAn ve -(X)r) Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ise –DİK ve –AcAk ekleri olacaktır ve karşılaştırma bu ekler üzerinden yapılacaktır.

Türkiye Türkçesinde bu eklerle kurulan sıfat-fiil gruplarında çoğunlukla şöyle bir şema görülür:

	1. Unsur	2. Unsur
1.	Fiil+-DİK+iyelik eki	İsim
2.	Fiil+ -AcAk+iyelik eki	İsim
3.	Fiil+ -AcAk	İsim+iyelik eki

1. **aldığım elbise** çok güzeldi; **yakaladığım balıkları** sevmediler; **sevdiği kızı** kaçırmışlar; **görmediğimiz yer** kalmadı vb.
2. ilerde **uğraşacağım meslek** mutlaka bu olmalı; **yazacağın yazıyı** herkes bekliyor; **kalacağımız yerde** çokça müze vardır vb.
3. **söyleyecek sözüm** kalmadı; **yatacak yerin** yok; bu işi **tamamlayacak ne gücünüz** var ne **cesaretiniz** vb.

Diğer lehçelerdeki karakteristik kullanımın Türkiye Türkçesine göre tersi bir kullanım olduğunu söylemiştik. Yani lehçelerimizde şöyle bir tablo ile karşılaşırız:

1.	Fiil+-GAn	İsim+iyelik eki
2.	Fiil+ -(X)r	İsim+iyelik eki

Bu kullanımları örneklendirirsek;

1.	Fiil+-GAn	İsim+iyelik eki
----	------------------	------------------------

¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Akar 2003, Karabulut 2009'a bakılabilir.

YUT*Qozgilañ rehberliri Amanqullarniñ bu qétimqi çarlaşta öz közi bilen körgenliri ve abdul tarandin yol boyi añliğanliri toğrisida **bergen melumatlirini** añlap ötkendin kéyin,....* “İsyen rehberleri, Amankulların bu defaki gözetlemelerinde kendi gözleriyle gördükleri ve Abdul Taran’dan yol boyunca dinledikleri hakkında **verdikleri malumatları** dinledikten sonra...” (Ay 2007).

(**ber-gen melumat+lir+i+ni**: ber- “vermek”, -gen “sıfat-fiil eki”, melumat “malumat”, +lir “çokluk eki”, +i “iyelik eki”, +ni “belirtme hâli”)

KRG *Caksı atanın kaşık menen cıynagan mülkün caman uul çömüç menen çaçıp tügötöt degen ıras.* “İyi **babanın** kaşıkla **topladığı mülkü** kötü oğul kepçe ile saçarak bitirir dedikleri doğrudur.” (Turgunbayev 2004: 94)

(**ata+nıñ cıyna-gan mülk+ün+0**: ata “baba”, +nıñ “ilgi hâli eki”, cıyna- “toplamak”, -gan “sıfat-fiil eki”, mülk “mülk”, +ün “iyelik eki”, +0 “belirtme hâli”)

KRG *İşengen kocom sen bolsoñ, Kaldaygan seleydi urayın ...* “**Güvendüğim hoca** sen isen, sarığımı döveyim.” (Turgunbayev 2004: 96)

(**işen-gen koca+m**: işen- “güvenmek”, -gen “sıfat-fiile eki”, koca “hoca”, +m “iyelik eki”)

KZ *Esine bayağıda Tilepaldısı aytkan sözi tüsti.* “Aklıma daha önceleri **Tilepaldısı’nın söylediği sözler** geldi.” (Tanç 2006: 84)

(**Tilepaldısı ayt-kan söz+i**: ayt- “söylemek”, söz “söz”, +i “iyelik eki”)

2. Fiil+ -(X)r

İsim+iyelik eki

YUT *Şu axşımı el yatar çağda ...* “O akşam, **memleketin uyuduğu bir sırada, ...**” (Ay 2007)

(**el yat-ar çağ+da**: el “memleket”, yat- “uyumak”, -ar “sıfat-fiil eki”, çağ “zaman”, +da “bulunma hâli eki”)

YUT *Aya şahim, sizge éytar sözüm bar!* “Ey şahım, size **söyleyecek sözüm** var!” (Ay 2007)

(**éyt-ar söz+üm**: éyt- “söylemek”, -ar “sıfat-fiil eki”, söz “söz”, +üm “iyelik eki”)

KRG *Menin berer coobum da oşol.* “Benim **vereceğim cevap** da budur.” (Turgunbayev 2004: 225)

(**ber-er coob+um**: ber- “vermek”, -er “sıfat-fiil eki”, coob “cevap”, +um “iyelik eki”)

KZ *Jañgız balamdı arıstanniñ avzına, zımıstanniñ tübine jiberer jayım jok.* “Bircik yavrumu, arslanın ağzına, işkencenin altına **gönderecek hâlim** yok.” (Tanç 2006: 20)

(jiber-er jay+ım: jiber- “göndermek”, -er “sıfat-fiil eki”, jay “durum”, +ım “iyelik eki”)

Tuva Türkçesindeki kullanımların Türkiye Türkçesi dışındaki diğer lehçelerdeki karakteristik yapının yanı sıra çok daha çeşitli olduğunu görmekteyiz. Bu kullanım çeşitliliğini belli başlıklar altında toplayarak göstermek uygun olacaktır.

1.

Birinci Unsur	İkinci Unsur
Fiil+ Sıfat-fiil eki	İsim+iyelik eki

Bu yapı, Türkiye Türkçesi dışındaki diğer lehçelerde karakteristik olan yapıdır. Dolayısıyla Tuva Türkçesinde de sıkça karşımıza çıkan bir şablondur.

➤ *Kızılga çorup turgan üyeviste xöy-le alban çerleringe bargıladıvıs.* “Kızıl’da **bulduğumuz sürede**, çoğunlukla resmî kurumlara gidip gelmekle zamanımızı geçirdik.” (ADT 2006)

[**çoru-p tur-gan üye+vis+te:** çoru- “bulunmak”, -p “zarf-fiil eki”, tur- “yardımcı fiil”, -gan “sıfat-fiil eki”, üye “zaman”, +vis “birinci çokluk şahıs iyelik eki”, +te “bulunma hâli eki”].

➤ *Ol bodunuñ dugayında mınçaar çugaaladı «Hamnın, hamnaar üyelerini»* – “O kendisi hakkında şunu demiş “şamanın, şamanlık **yapacağı zamanlar ...**” (ADT 2006)

[**ham+na-ar üye+ler+i:** ham “şaman”, -na “isimden fiil yapan ek”, -ar “sıfat-fiil eki”, üye “zaman”, +ler “çokluk eki”, +i “üçüncü teklik şahıs iyelik eki”].

➤ *Seeñ tırtırgan çuruktariñni parlap turgan bis.* “Senin **çektiğin fotoğrafları** yayımlayabilirdik.” (ŞHS 2002)

[**tırt-tır-gan çuruk+tar+iñ+nı:** tırt- “çekmek”, -tır- “fiilden fiil yapan ek”, -gan “sıfat-fiil eki”, çuruk “resim”, +tar “çokluk eki”, +iñ “ikinci teklik şahıs iyelik eki”, +nı “belirtme hâli eki”].

➤ *Şorbajılap turgan eleen kaş şülükterimni körgüstüm.* “Kargacık burgacık **yazdığım** birkaç **şiirimi** gösterdim.” (ŞHS 2002)

[**Şorbajıla-p tur-gan ... şülük+ter+im+nı:** şorbajıla- “okunamaz şekilde yazmak”, -p “zarf-fiil eki”, tur- “yardımcı fiil”, -gan “sıfat-fiil eki”, şülük “şiiir”, +ter “çokluk eki”, +im “birinci teklik şahıs iyelik eki”, +nı “belirtme hâli eki”].

➤ *Oraytay bergende, öske çurtka tanır kijim bar eves çañgis xereejen kiji aalçılar bajiñga xonup dep çüve amır eves deerzin bilip, amırap çöpşereştim.* “Geç vakitte başka bir ülkede kimseyi tanımadan (**tanıdığım kimse**

olmadan) kadın başıma misafirhanede kalmanın kolay olmadığını tekrar düşünerek teklifi seve seve kabul ettim.” (ÇK 2008)

[**tanı-ır kiji+m**: tanı- “tanımak”, -ır “sıfat-fiil eki”, kiji “kişi”, +m “birinci teklik şahıs iyelik eki”].

2.

Birinci Unsur	İkinci Unsur
Fiil+ Sıfat-fiil eki+iyelik eki	İsim

Tuva Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki sıraya uygun kullanımların varlığı da dikkat çekmektedir. Yani bu tür kelime gruplarında iyelik ekinin sıfat-fiilli kelime üzerinde bulunduğunu da görmekteyiz.

➤ *Barlıkka körgenivis köjeeler deg ...* “Barlık’ta **gördüğümüz abideler** gibi...” (ADT 2006)

[**kör-gen+ivis köjee+ler**: *kör-* “görmek”, *-gen* “sıfat-fiil eki”, *+ivis* “birinci çokluk şahıs iyelik eki”, *köjee* “abide”, *+ler* “çokluk eki”].

➤ *Tsagaan-Nuurje çoruur maşına tıptı beerge çedir manaar bolgan-dır deeş, doktaap turup alğanım bajiñçe çoruptuvus.* “Tsagaan-Nuur’a gidecek arabayı bulana kadar beklemek üzere **kaldığım eve** gittik.” (ÇK 2008)

[**Tur-up al-gan+ım bajiñ+çe**: *tur-* “durmak, kalmak”, *-up* “zarf-fiil eki”, *al-* “yardımcı fiil”, *-gan* “sıfat-fiil eki”, *+ım* “birinci teklik şahıs iyelik eki”, *bajiñ* “ev”, *+çe* “yön gösterme hâli eki”].

➤ *Tüñnep çugaalaarga, egezinde salğanivis aytırıglarga mınçaar xarılap bolur-dur:* “Sonuç olarak, başlangıçta **sorduğumuz soruları** şöyle yanıtlayabiliriz.” (TKİÇİ 2009)

[**sal-gan+ıvıs aytırıg+lar+ga**: *sal-* “(soru için) sormak”, *-gan* “sıfat-fiil eki”, *+ıvıs* “birinci çokluk şahıs iyelik eki”, *aytırıg* “soru”, *+lar* “çokluk eki”, *+ga* “yönelme hâli eki”].

➤ *Çolaaçı onu algaş şıgıap ap çıdırda, kadı kelgenim xereejen kiji* “*Sen salçap tur sen.*” “Şoför alırken **birlikte geldiğim kadın** ‘dur karıştırdım, çok para verdin’ diyerek parayı şoförden geri alıp güle güle elime tutuşturdu.” (ÇK 2008)

[**kadı kel-gen+im xereejen kiji**: *kel-* “gelmek”, *-gen* “sıfat-fiil eki”, *+im* “birinci teklik şahıs iyelik eki”, *xereejen kiji* “kadın”].

➤ *Kajan şkolaje katap çedip kelgeniviste, Mariya biske öörenikçilerin çup kaanı eleen kaş sorttarlıg dag-dügün körgüstü.* “Tekrar okula geldiğimizde, Mariya bize **öğrencilerin topladığı** birkaç tür **kaya lifini** gösterdi.” (ADT 2006)

[**çı-ıp ka-an+ı ... dag-düg+ün:** çıg- “yığmak, toplamak”, -ıp “zarf-fiil eki”, kag- “yardımcı fiil”, -gan “sıfat-fiil eki”, +ı “üçüncü çokluk şahıs iyelik eki, dag-dügü “kaya lifi”].

➤ — *Şaanda Tıvaga xleb bıjırbayn turgan, çiñge-taraa, arbay soktap çip çoraan, am bo çip orarıvıs xleb* — *Tıvaga ösken taraanıñ xlevi-dir.* “Eskiden Tuva’da ekmek yapılmıyordu, darı, arpa dövülüp yeniliyordu, şimdi bu **yediğimiz ekmek** Tuva’da yetiştirilen tahıldan yapılan ekmektir.” (ADT 2006)

[**çi-p or-ar+ıvıs xleb:** çi- “yemek”, -p “zarf-fiil eki”, or- “yardımcı fiil (<olur-)”, -ar “sıfat-fiil eki”, +ıvıs “birinci çokluk şahıs iyelik eki”, xleb “ekmek”].

3.

Birinci Unsur	İkinci Unsur
Fiil+ Sıfat-fiil eki+iyelik eki	İsim+İyelik Eki

Çok yaygın olmamakla birlikte Tuva Türkçesinde kullanılan bir başka şekil de kelime grubunun her iki unsurunda iyelik ekinin kullanıldığı şekildir.

➤ *Kuda düjüreri -çonnuñ anıyak ög-büleni idıktaanı burungu yozulalı,* ... “Evlilik, halkın genç aileyi kutsallaştırdığı eski bir âdetidir, ...” (TÖP 2004)

[**ıdıkta-an+ı ... yozulalı+ı:** ıdıkta-“kutsallaştırmak”, -gan “sıfat-fiil eki”, +ı “üçüncü teklik şahıs iyelik eki” yozulalı “âdet”, +ı “üçüncü şahıs iyelik eki”].

➤ *Meeñ kadı öskenim, oytulaaşka oynap öskenim ejim Uzun-Bavuu Çaa- Höl sumuzun dargalay bergen.* “Birlikte **büyüdüğüm**, beraber oytulaaş oynadığımız **arkadaşım** Uzun-Bavuu Çaa-Höl sumusunun başkanı idi.” (OIK 2004)

[**ös-ken+im eş+im:** ös- “büyüme”, -ken“sıfat-fiil eki”, +im “birinci teklik şahıs iyelik eki”, eş “arkadaş”, +im “birinci teklik şahıs iyelik eki”].

Sonuç olarak, pek çok Türk lehçesinde sıfat-fiil ekleriyle kurulan tamlamalarda tek şeklin baskın olduğu görüşü yaygındır. Bu şekil, Türkiye Türkçesi için sıfat-fiilli birinci unsur üzerinde iyelik eki ve sonra isim, diğer pek çok lehçemizde ise sıfat-fiilli birinci unsurdan sonra isim ve bu ismin üzerinde iyelik eki ile kurulmaktadır. Bu görüş doğru olmakla birlikte, lehçelerimizdeki farklı şekillerin varlığını da gözlemlemelidir. Tuva Türkçesinde belli bir şeklin (F+SF İ+İye) baskın olmasının yanında iyelik ekinin yerinin sürekli değişiklik gösterdiği şekillerin de sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, iyelik ekinin yerinin değişmesinde herhangi bir işlevin bulunup bulunmadığı sorusunu akla getirmektedir. Örneğin her iki unsorda da iyelik ekinin kullanıldığı tamlamalarda ifadenin vurgulanmak istendiği görülmektedir.

Kaynaklar

- Akar, Ali (2003), “-GAn Sıfat-Fiil Eki”, *TÜBAR XIV*, Güz, 103-115.
- Ay, Özgür (2007), *Abdurrahim Ötkür’ün “İz” Romanı (İnceleme-Metin-Aktarma-izin)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- İshakov, Palmbah (1961), F. G. İshakov ve A. A. Palmbah, *Grammatika Tuvinskogo yazıka – fonetika i morfologiya*, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva.
- Karabulut, Ferhat (2009), “Köktürkçenin Sıfat-Fiilli Yapı Tipolojisi”, *Bilig*, Kış, Sayı 48, 91-118.
- Sat (1960), Şuluu Çırgal-ooloviç Sat, *Sintaksiçeskiye funksii priçastiy v Tuvinskom yazıka*, Kızıl.
- Tanç, Mustafa (2006), *Kazak Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekleri -Şekil, Anlam, İşlev ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları-*, Türkoloji Araştırmaları, Ankara.
- Turgunbayev, Çaştegin (2004), *Kırgız Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekleri (Şekil, Anlam, İşlev ve Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırma)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kısaltmalar ve Örneklerin Alındığı Kaynaklar

- ADT: Promptov, Yuriy (2006), *Aziya Diptiñ Tövünde*, Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri, Kızıl.
- ÇK: Seren, Polina (2008), “Çurtu Konçug ...”, *Ulug-Xem* (Tıva Çogaalçılarnıñ Setküülü), No. 3.
- KRG: Kırgızca
- KZ: Kazakça
- OIK: Monguş Kenin-Lopsan (2004), *Oytulaaş – Inakşılduñ Kojañnarı*, Kızıl, 10-20.
- ŞHS: Tanova, Ekaterina (2002), *Şirbilin Holdan Salba*, Kızıl.
- TKİÇİ: Samdan, Zoya (2009), “Tıva Kiji İgildi Çüğe İdikşidarıl?”, *Ertem Sözü* (Niitilel Politiktig bolgaş Ertem Solunu), 9 Oktyabr, 3.
- TÖP: Oyun, S. B.-Oorjak, A. K. (2004), *Tıva Ög-Büle Pedagogikazı*, Kızıl.
- YUT: Yeni Uygur Türkçesi